

ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИШИВАННЯ ОДЯГУ НА ЧЕРКАЩИНІ

Мартинова О. М., Заслужений майстер народної творчості України,
доцент каф. дизайну Черкаського державного технологічного університету

Анотація. Автор розкриває особливості оздоблення одягу на Черкащині в контексті історико-етнографічного розвитку техніки вишивання.

Ключові слова: народний костюм, традиційне оздоблення, техніка вишивання.

Аннотация. Мартынова О.М. Исторически-этнографические особенности вышивания одежды на Черкащине. Автор раскрывает особенности декоративной отделки одежды Черкасского региона в контексте исторически-этнографического развития техник вышивания.

Ключевые слова: народный костюм, традиционное украшение, техника вышивания.

Annotation. Martynova O.M. Historical and ethnographic features embroidery clothes in Cherkasy. The author reveals the features decorative clothing Cherkassy region in the context of the historical and ethnographic techniques of embroidery.

Keywords: folk costume, traditional decoration, embroidery techniques.

Постановка проблеми. Вишивка, як один з найбільш улюблених і поширених різновидів народної творчості, у виробках українських вишивальниць захоплює піднесеним світом краси та фантазії, світом натхненних образів, коріння яких сягає міфології, звичаїв і уявлень наших предків.

У давнину вишивка в одязі мала оберегове значення, але з плином часу стала виконувати лише роль його художнього оформлення. Сьогодні ж, коли питання національної, культурної ідентичності, проблеми збереження

традиційних культур в цілому, досить гостро постають у суспільстві, виникає нагальна потреба у вивченні оригінальних зразків вишиваних речей в народному костюмі [1]. Мета таких досліджень – виявлення регіональних особливостей як протозразків у сучасному художньому проектуванні костюма різного призначення [2]. Черкащина, як й інші регіони України, багата на унікальні й самобутні пам'ятки рукотворних речей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі соціально-економічного і культурного розвитку на Україні сформувалися локальні особливості народної вишивки кожного етнографічного регіону [3]. Це виявилось у характерних орнаментальних мотивах і композиціях, усталеній колірній гамі, специфічних техніках виконання, співіснуванні рослинного й геометричного орнаментів, семантика яких сягає глибинних джерел [4].

Назви вишитих мотивів свідчать про глибоку реалістичність і образність світобачення народу. Багато з них походять, насамперед, від засобів виконання: «вирізування», «виколювання». Або ж від того, який предмет вишивається: «рушниковий шов», «переміточний шов»; від назви місцевості: «старокиївський шов», «городоцький шов». У назвах технік вражає образна спостережливість народу, асоціативність його мислення, оскільки назви технік досить часто залежать від того, який вигляд має даний шов, що він нагадує: «курячий брід», «солов'їні вічка», «гречечка», «зірочка», «вівсяночка» [3; 4].

Черкащина, яка була утворена з частин чотирьох сусідніх областей у 1954 році, вирізняється значною розмаїтістю оздоблення традиційного народного одягу, зберігаючи як локальні, так і регіональні особливості. Збірки етнографічних і краєзнавчих музеїв області демонструють виняткову відмінність у техніках вишивки, композиційних принципах її побудови, своєрідності колориту, які на теренах Черкащини склалися упродовж тисячоліть [2]. Цей матеріал, на думку автора, залишається мало відомим для загалу, що робить дану публікацію актуальною та своєчасною. Таким чином, **завдання** запропонованої розвідки полягає у висвітленні характерних особливостей у вишиванні традиційного вбрання Черкаського регіону.

Виклад основного матеріалу. Перші згадки про вишивання зустрічаються у стародавніх істориків, про нього свідчать й археологічні знахідки. Про характер вишивки у дохристиянський період розповідає скульптурне зображення людини (VI ст. н.е.) з Мартинівського скарбу на Черкащині, на грудях якого зображено широкі смуги геометричного орнаменту. Вони відображають формування художньо-стилістичних засобів шитва, системи знаків, які символізували сили природи, космогонічні уявлення про будову всесвіту, створювали образи, які потім довго жили у вишивці та інших видах мистецтва, нагадуючи про дохристиянські вірування наших предків. Майстрині досконало володіли технікою золотої вишивки, широко виявляючи її декоративні можливості, створюючи багату й різноманітну фактуру узорів.

У художній культурі домонгольської Русі XI-XIII ст. провідне місце займало золотне гаптування (шитво золотною чи срібною ниткою –

сухозліткою). У XIII ст. розвиток золотного гаптування, як і всієї культури, був загальмований татаро-монгольською навалою, однак художні традиції не були втрачені. Нового розвитку мистецтво золотного гаптування на коштовних тканинах – парчі, китайському і перському шовку, італійській однотонній камці, західноєвропейському оксамиті, – набуло в XIV-XVII ст.

Сухозліткою шили технікою «у прикріп»: накладали і закріплювали шовковою ниткою, утворюючи різноманітні геометричні візерунки у вигляді поєднань ромбів, прямокутників, хвилястих ліній. Особливо майстерно гаптувались пелюстки квітів «шаховим» та «панцерним» шитвом. Визначним центром гаптування був Києво-Вознесенський жіночий монастир, який у кінці XVII ст. очолювала мати гетьмана Мазепи – Марія Магдалена Мазепина.

Друга половина XVII та XVIII ст. відзначилися розквітом стилю бароко, що в українському гаптуванні та вишивці проявилось, насамперед, у посиленні ошатності та урочистості виробів, пишності їх оздоблення. Бурхливого розвитку набула рослинна орнаментика, форми якої наповнювалися соковитістю, динамікою внутрішнього руху. У гаптуванні набула більшого застосування техніка «по карті». Її специфіка полягала в тому, що металеві нитки накладалися на підстелення з картону і закріплювалися через отвори, проколоті по контуру. Завдяки тому, що кожен стібок шовкового закріплення не створював на поверхні різноманітних узорів, як раніше, у XVI – XVII ст. нитки сухозлітки підкреслювали металевий блиск золота й срібла, виявляючи їх коштовність і багатство. Рослинні орнаменти набули підвищеної рельєфності.

В кінці XII та в XIII ст. на повну силу розквітла вишивка різноманітними шовками, що суцільно вкривали всю поверхню виробів. Провідним осередком гаптарства шовком у XVIII ст. був Києво-Флорівський жіночий монастир. У XVIII ст. у вишивці одягу шовком стиль бароко досяг свого найвищого прояву, як у застосуванні улюблених мотивів – різноманітних букетів, перев'язаних стрічками або бантами; кошиків з виразними квітами, пуп'янками, овочами; стилізованими фантастичними плодами, – так і в їх трактуванні. Виконували їх гладдю або «старокиївським» швом у розмаїтій колірній гамі, що завжди підсилювалася тлом інтенсивних чистих тонів: жовтого, зеленого, блакитного.

У XIX ст. набула поширення вишивка білим шовком на тонкій прозорій тканині. Нею прикрашали чепці, шарфи, носові хустинки, різноманітні деталі жіночого одягу. В основі орнаментациї були тонко прорисовані вибагливі квіти, пишні букети, перев'язані бантами, стрічками. Для підсилення святковості і піднесеності майстрині додавали золотну і срібну нитку, мереживо.

Провідне місце на Черкащині, як і в усьому Середньому Подніпров'ї, займали полтавські вишивки. Вони вирізнялися ніжною гамою вишуканого поєднання м'яких пастельних кольорів. Використовувалися всі відтінки голубого, вохристого, ледь зеленкуватого й сірого. До кінця XIX ст. улюбленою залишалась вишивка білим по білому («біллю»). Залежно від напрямку світла узор по-різному то відбивав, то поглинав світло, створюючи його багату гру. Особливістю полтавської вишивки вважається й співіснування рослинного, рослинно-

геометричного та геометричного орнаментів. Рослинним вишивали хусточки, прикрашали кожухи, керсетки. Рослинно-геометризованим – жіночі сорочки, блузки, сукні. Геометричним – чоловічі сорочки, рідше жіночі блузи. Дуже поширені були такі орнаменти, як: «барвінок», «хмелик», «морока», «курячий брід», «озулька», «гілки» та «ламане дерево». Різноманітність мотивів вишивки досягалася, насамперед, за рахунок застосування величезного арсеналу технік. Поєднання лиштви, ажурних мережок, наскрізних технік вирізування, виколування і особливо таких ювелірних технік, як «солов'їні вічка», «довбанка» збагачували виразні засоби орнаментальних композицій.

Для вишивок Черкащини, яка межує з Полтавщиною, найхарактернішим був все-таки рослинний орнамент, який складався з грон винограду, ягід, стилізованих квітів. Тут полюбили поєднання червоного з чорним, але збереглася й традиція вишивки сорочок білим по білому. Виняткова вишуканість відзначає вишивки Чигиринського району, особливо села Суботів. Тут улюбленим був житній колір, що переливався усіма відтінками золота завдяки дрібно покладеним стібкам «верхоплута» й хрестика. Він поєднувався з темно-вишневим, а іноді підсилювався додаванням чорного кольору.

На межі XIX–XX ст. відбулася кардинальна зміна художньо-образного вирішення народної вишивки, в одязі зокрема. Пояснюється це, власне, поширенням техніки вишивання хрестиком, яка поступово витіснила давні засоби шитва. В наслідок чого майстрині надали перевагу натуралістичним мотивам троянд, гвоздик, лілей, жоржин, хмелю, винограду (так званий, «брокварівський» стиль).

Окрім сорочок на всій території Черкащини вишивали кожухи. Техніка вишивки полягала у тому, що на білому тлі кожуха вуглиною малювали контури майбутньої орнаментальної композиції, а потім вишивали гладдю «в пройму». Вишивкою оздоблювали комір, поли і спинку. Орнаментика вишивки кожухів складалася з рослинних мотивів; нитки використовували вовняні і шовкові червоного, зеленого, рідше – бузкового кольорів. Орнаментика кожухів мала символічний зміст, про що свідчить переважання червоного кольору, символіка якого пов'язана з весільним обрядом, та елементи візерунків «сосонка», «зорі», «яблучко». На спинці кожуха, зазвичай, вишивали зображення стилізованої підкови як символу гостинності, як оберіг від злого ока. Візерунок «яблучко» (кружечки, поділені на чотири частини, в яких нитки одного кольору чергуються з нитками іншого кольору) – це символ любові.

Вишивали також керсетки, спідниці, фартухи, пояси. Найпоширенішими кольорами були білий, зелений і червоний. Рослинний орнамент у керсетках розміщувався асиметрично (частіше на верхній полі і по низу виробу). Найтиповішою була одноколірна композиція рослинного орнаменту, що називалася на Полтавщині «левадкою». Інколи вишивку розміщували на спині та по лінії талії. Кожен вид одягу мав притаманну лише йому орнаментуку та технічні засоби виконання. Наприклад, на Полтавщині побутували вишиті очіпки, які оздоблювалися вовняними нитками помаранчевого або малинового

Зразки ансамблів жіночого, чоловічого і дівочого вбрання, які побутували на Черкащині

кольорів. Великі рельєфні стібки утворювали лаконічні й виразні малюнки.

Важливу роль у жіночих і чоловічих костюмах відігравали пояси: узороткані та вишиті. Вони були широкі, з тонкої вовняної пряжі червоного, зеленого, фіолетового кольорів, де обидва кінці вишивались великими галузками з квітами та листям. Їх особливістю було те, що тамбурним швом білого кольору (або з поступовим переходом у вишивці від одного кольору в інший) вишивався лише контур малюнку.

Вишивка завжди була пріоритетом жіночої праці та творчості, але в окремих випадках її виконували й чоловіки. Так, наприклад, орнаменти кожухів виконували ті майстри, які їх шили. Були випадки, коли чоловік, особисто для себе, міг розшити сорочку чи іншу річ. Народна вишивка «для особистих потреб» – найбільш стійко зберегла традиційні засоби у техніці й орнаменталі. З дитинства (8-10 років) дівчатка вчилися вишивати, переймаючи те, що було збережено попередніми поколіннями. В той же час кожна майстриня-вишивальниця вносила у витвір щось своє, особистісне.

Висновки. Усе вище сказане свідчить про те, що на теренах Черкащини, як і в усій Україні, вишивка займала провідне місце в оздобленні елементів традиційного вбрання, носила символічне оберегове значення, набула характерних особливостей у колориті, техніці виконання, композиційних прийомах. Вишивка Черкаського регіону зазнала значного впливу від традицій вишивання межових областей – Київської та Полтавської, однак мала й власні,

лише їй притаманні особливості. За допомогою лише голки й нитки на простому полотні народжувалися неперевершені візерунки. Людині важливо було не просто мати білу сорочку, шкіряний кептарик чи шматочок полотна для втирання рук. Кожну річ майстрині оздоблювали, перетворюючи її у високомистецький витвір завдяки прекрасним вишивкам.

Сучасна українська вишивка дбайливо зберігає народні традиції у зразках робіт народних майстрів, котрі творчо, вдумливо вивчаючи багату спадщину народу, створюють сучасні моделі, прикрашені традиційним шитвом.

Література:

1. Мартинова, О. М. До питань національної ідентичності в одязі / О. М. Мартинова // Дизайн-освіта 2009 ; Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції. – Х. : ХДАДМ, 2009. – С. 38-40.
2. Мартинова, О. М. Традиційна вишивка Черкаського регіону в сучасному проектуванні костюма / О. М. Мартинова, О. М. Лагода // Проблеми і перспективи розвитку дизайну Черкащини на початку ХХІ століття: матеріали регіональної науково-практичної конференції. – Х. : ХДАДМ, 2008. – № 11. – С. 87-93.
3. Кара-Васильєва, Т. В. Українська вишивка: Альбом / Т. В. Кара-Васильєва. – К. : Мистецтво, 1993. – 263 с.
4. Кара-Васильєва, Т. В. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «Великого стилю» / Т. В. Кара-Васильєва, З. А. Чегусова. – К. : Либідь, 2005. – 280 с.

Надійшла до редакції 30.03.2010